

ДИДАКТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЯК ЗАСАДИ ПРОЕКТУВАННЯ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Автор досліджує закономірності навчання відповідно до сучасних настанов у галузі мовної освіти. Проаналізовано і показано взаємодію дидактичних компонентів, сформульовану у вигляді закономірностей навчання; визначено функції дидактичних закономірностей, виокремлено пріоритетні закономірності проектування технології сучасного уроку української мови.

Ключові слова: закономірності навчання; зовнішні й внутрішні, загальні й конкретні закономірності, пріоритетні закономірності проектування уроку.

Державні документи, що складають стратегічний "портфель" нормативної бази в галузі загальної середньої освіти (нова редакція Державного стандарту, Концепції мовної освіти, чинні програми) визначають головне завдання навчання української мови – формувати в учнів комунікативну компетентність вільно, доцільно, користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування. Тому особливої уваги потребує вдосконалення шкільної мовної освіти, а саме науково-методичне розроблення технології сучасного уроку української мови, що є самостійною функційною частиною навчального процесу і забезпечує процес реалізації пріоритетних мовноосвітніх завдань.

Побудова цілісної, компетентісно спрямованої й особистісно орієнтованої системи навчання української мови в основній школі зумовлена дидактичними закономірностями, "врахування яких зумовлює поступальний розвиток дидактики шляхом активного втручання у функціонування як цілісного педагогічного процесу, так і його окремих складових" [2, с. 136]. Закономірності й принципи навчання є системотвірними дидактичними категоріями, що відображають цілісність уроку як основного організаційного, самостійного і цілісного складника педагогічного процесу. З метою вдосконалення процесу підготовки сучасного уроку української мови необхідно визначити й проаналізувати ключові закономірності, що сприяють ефективній організації уроку і синтезують у ньому.

Дидактичні закономірності, їх специфіку, кількість і практичну значущість досліджували А. Алексюк, В. Андрущенко, Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, П. Гальперін, С. Гончаренко, А. Дістервег, Б. Єсіпов, Л. Занков, І. Зязюн, Я. Коменський, І.Ларнер, В. Оконь, І. Підласий, М. Махмутов, О. Савченко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, А. Хуторський, М. Фіцула та ін. Дослідники, звертаючи увагу на взаємозв'язок між навчально-виховним процесом й соціальними процесами, метою й змістом, формами й методами навчання, виявили і сформулювали загальні закономірності навчання та виховання, яким повинен відповідати сучасний урок і які обов'язково має знати кожен учитель та дотримуватися їх. Необхідність проведення науково-методичного дослідження дидактичних закономірностей як основ проектування й побудови сучасного уроку української мови відповідно до сучасних настанов у галузі мовної освіти зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті – показати взаємодію дидактичних компонентів, сформульовану у вигляді закономірностей навчання; визначити функції дидактичних закономірностей, виокремити пріоритетні закономірності проектування технології сучасного уроку української мови.

Наукові джерела містять низку трактувань дефініції "закономірності навчання". У контексті нашого дослідження проаналізуємо термін "закономірність" від загальнонаукового до суто методичного. Лексикографічні джерела трактують "закономірність" як "об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності" [13, с. 702], "основне положення якої-

небудь науки, закон, що відображає причинно-наслідкові зв'язки між явищами, характеризує перебіг певних процесів у природі або суспільстві" [3, с. 303], "відносно стабільні і регулярні взаємозв'язки між явищами і об'єктами реальності, що виявляються у процесі змін і розвитку" [14].

У галузі дидактики науковці розрізняють закономірності виховання та закономірності навчання, й останні В. Бондар визначає як "теоретичну основу існування явищ об'єктивної дійсності, регулювання ефективного перебігу певного процесу, практичної діяльності людини" [8, с. 305], С. Гончаренко характеризує як "об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність" [5, с. 131], О.Савченко пояснює як "об'єктивний і суб'єктивний зв'язок між педагогічними явищами (наприклад, умовами і результатами навчального процесу), коли зміна одних явищ зумовлює відповідні зміни інших" [17, с. 355]. Найбільш вдалим вважаємо останнє з наведених визначень, оскільки регулює складну залежність між суб'єктами навчання (учителем та учнем) і об'єктом (змістом навчання), тому береться нами за основу в дослідженні наукових засад сучасного уроку української мови в основній школі.

Як бачимо, вчені-педагоги одноставні в тому, що закономірності показують взаємозалежність і взаємозв'язок між категоріями педагогічної дії. Кількість зв'язків, що діють на уроці і впливають на його хід та результати, досить велика й пов'язана з навчальним процесом як формою пізнання, соціалізації й виховання особистості і діяльністю учасників педагогічного процесу. Специфіка дидактичних закономірностей особлива, різностороння і полягає, на думку М.Скаткіна в тому, що має "відображати стійкі залежності між усіма трьома елементами навчання – діяльністю вчителя, діяльністю учнів і об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання" [7, с. 163]. Власне ця особливість і відрізняє педагогічні закономірності від інших – психологічних, предметних, соціальних тощо.

Так, І.Ларнер, ґрунтовно досліджуючи закономірності навчання, чітко розподіляє їх на групи: 1) закономірності, притаманні процесу навчання за його сутністю; ті закони, що властиві будь-якому навчанню; 2) закономірності, що виявляються залежно від характеру діяльності вчителя й учнів і засобів, отже, і змісту навчання, що використовується [10]. Закономірності першої групи стосуються загальної спрямованості класно-урочної системи навчання й уроку як його основного організаційного складника і сформульовані дослідником так: будь-який акт діяльності вчителя незалежно від характеру діяльності учіння, який він викликає, а також незалежно від навчального змісту справляє на учнів той чи інший виховний вплив; будь-яке навчання вимагає цілеспрямованої взаємодії вчителя, учня й об'єкта навчання; навчання проходить тільки під час активної діяльності учнів [10, с. 165].

Дія закономірностей другої групи, що регулює залежність змісту навчання і способів взаємодії суб'єктів та об'єктів педагогічного процесу, реалізовується в принципах, методах, прийомах та засобах навчання і цілком залежить від рівня науково-методичної підготовки вчителя, його осмисленої креативної роботи у процесі підготовки й проведення уроку української мови. Серед закономірностей другої групи, вдало виділених дослідником, найдоцільнішими нам видаються такі: поняття можуть бути засвоєні тільки в тому випадку, якщо цілеспрямовано організована пізнавальна діяльність учнів щодо співвідношення одного поняття до іншого, їх розрізнення; навички можуть бути сформовані, якщо вчитель організує відтворення осмислених операцій і дій, що лежать в їх основі; міцність засвоєння осмисленого змісту навчального матеріалу тим більша, чим регулярніше організовано його повторення і введення його в систему вже засвоєного раніше змісту; навчання складним способом діяльності залежить від опори на попереднє оволодіння простими видами діяльності, що є складником складного способу, і вміння учнів визначати ситуації, в яких ці дії можуть бути застосовані; уся сукупність об'єктивно взаємозв'язаної інформації засвоюється тільки системно, з урахуванням досвіду, що мають учні [10, с. 166].

Ураховуючи те, що між будь-якими явищами, в тому числі і дидактичними, існують зовнішні та внутрішні зв'язки, В.Чайка розділяє закономірності навчання відповідно до цього на дві групи [18]. Зовнішні закономірності зумовлюють залежність результатів

навчання від потреб суспільства й особистості, матеріально-технічних та економічних можливостей і умов, у яких відбувається. Корисними для проєкції ефективного та результативного сучасного уроку вважаємо внутрішні закономірності, що відображають зв'язки між основними суб'єктами і компонентами процесу навчання. Це: єдність викладання й учіння; взаємозалежність процесів навчання, виховання і розвитку; взаємозалежність навчання і реальних навчальних можливостей учнів; залежність ефективності навчання від єдності дій педагога з діями учнів; взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм навчання [18, с. 58–60].

Дослідник досить вдало показав взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм навчання, що вкрай важливо для нашого дослідження. Так, "навчальний процес починається з проєктування його цілей і завдань. Цілі і завдання визначають засоби навчання, форми і методи. Зміст навчального матеріалу має забезпечувати повноту розв'язання завдань, він впливає на вибір методів, форм і технічних засобів" [18, с. 60]. В аспекті порушеної проблеми внутрішні дидактичні закономірності набувають важливого значення, оскільки стосуються "взаємозв'язку між компонентами процесу навчання (мети і результату, завдань і змісту, змісту і методів, навчання і викладання)" [8, с. 306]. Чим більше й уважніше вчитель співставляє ці компоненти, враховує їх взаємодію і взаємозалежність, тим результативнішим буде підготовлений і проведений ним урок. Дотримання внутрішніх закономірностей у процесі підготовки уроку української мови, перенесення їх у практичну площину дасть змогу зробити кожне заняття сучасним, високоефективним і результативним.

В.Бондар визначає і формулює загальні закономірності навчання на основі аналізу всіх видів зв'язків між компонентами дидактичної системи. Вчений цілком правомірно виділяє такі основні закономірності навчання: ефективність процесу навчання залежить від умов, в яких він протікає (матеріальних, гігієнічних, морально-психологічних та естетичних); у навчальному процесі взаємозв'язані всі його функції: освітня, пізнавальна, вихована і розвивальна; ефективність і якість функціонування процесу навчання залежить від єдності дій усіх суб'єктів освіти; завдання викладання й учіння впливають із загальних завдань освіти, які зумовлені запитами особистості та потребами суспільства; зміст освіти залежить від її завдань; методи і засоби навчання залежать від його змісту; форми організації процесу навчання залежать від завдань, змісту та методів [2, с. 138].

Реалізація другої закономірності повинна чітко віддзеркалюватися у меті уроку, а суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників навчального спілкування забезпечує успіх навчального заняття. Сформульовані В.Бондарем закономірності організують урок як основну організаційну форму навчання, допомагають сформулювати мету, визначити завдання, спроектувати продуктивну технологію його проведення. Під час підготовки уроку вчитель має дотримуватися цих закономірностей і враховувати таку взаємозалежність дидактичних компонентів (рис. 1).

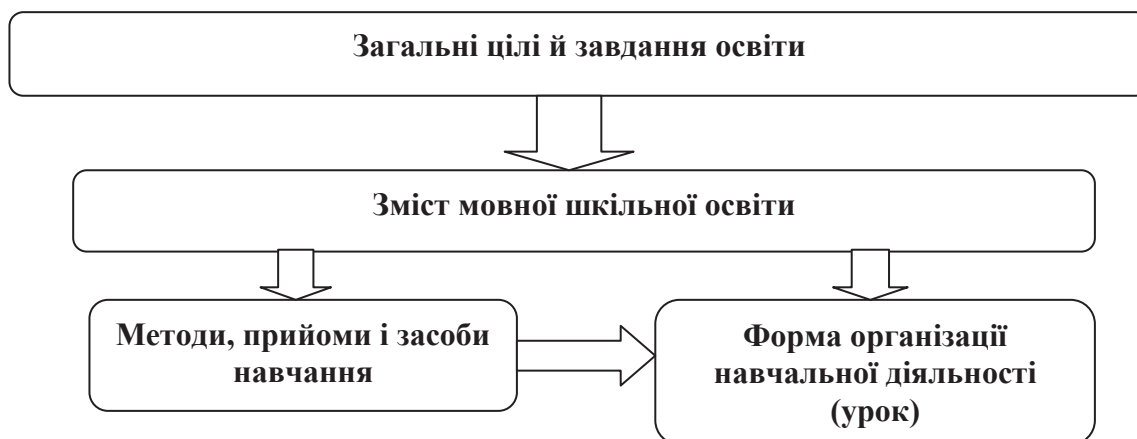

Рис. 1. Взаємозалежність дидактичних компонентів.

Наукове обґрунтування закономірностей знаходимо в дослідженнях І.Підласого, який виділяє загальні та конкретні їх підвиди [16]. Загальні закономірності визначають протікання уроку в цілому, а через конкретні вчитель точно розраховує урок: "якими будуть результати навчання при тій чи тій кількості навчального матеріалу, різних способах його подання учням, тих чи інших витратах часу на різні види діяльності, при обраній частоті контролювання навчальної праці тощо" [15, с. 62]. Серед конкретних закономірностей дослідник виділяє групи: педагогічні, гносеологічні, психологічні, кібернетичні, соціологічні, організаційні, які обов'язково потрібно враховувати під час підготовки до уроку. Дія закономірностей, на думку І.Підласого, "немов би атмосфера, у якій проектується майбутній урок, той особливий педагогічний ефір, що проникає у кожен клітинку завтрашнього заняття" [16, с. 39]. Важливими для нашого дослідження є конкретні закономірності, що характеризують відповідність змісту уроку методам, прийомам і засобам навчання, визначають структурні елементи уроку, регламентують їх кількість, послідовність і межі.

Цілком правомірною є позиція І.Підласого про те, що "урок як складна дидактична система підпорядковується одночасному впливу трьох великих груп закономірностей: найзагальніших, дія яких виходить далеко за межі навчального заняття (точніше, урок є однією із сфер їхнього глобального прояву), загальних, що охоплюють своїм впливом усі аспекти навчально-виховного процесу на уроці, та конкретних з поширенням впливу на окремі компоненти (аспекти) навчального заняття" [15, с. 62]. Беручи за основу класифікацію І.Підласого, визначаємо кілька пріоритетних закономірностей (табл. 1), що лежать в основі підготовки уроку української мови в основній школі.

Таблиця 1.

Педагогічні закономірності проектування технології уроку

Група	Функція	Закономірність
1	2	3
Педагогічні	Характеризують зв'язки між основними компонентами уроку	У навчанні слід керуватися природним ступенем розвитку підростаючої людини; починаючи навчання, треба виходити з наявного рівня розвитку (А.Дістервег)
		Все, що має зв'язок, треба вивчати у зв'язку; все наступне повинно спиратися на попереднє (Я.Коменський)
		Активізація навчальної діяльності учнів є активізацією їхнього розвитку: зміст, організація й мотиви діяльності визначають темпи та глибину розумового розвитку (Л.Занков)
Гносеологічні	Розкривають шляхи пізнання навчального матеріалу	Взаємозв'язок методів навчання на уроці проявляється в тому, що вони поєднуються не механічно, а, будучи адекватними за змістом, взаємно продовжують, доповнюють і розвивають один одного (А.Алексюк)
		Пізнавальна діяльність учнів найбільш ефективно відбувається в умовах проблемних ситуацій, які систематично й навмисне створює вчитель шляхом постановки проблемних завдань і запитань (М. Махмутов)

1	2	3
Психічні	Визначають дію механізмів пізнавальної діяльності, послідовність їх організації	Оволодіння прийомами у процесі навчання передбачає, по-перше, їхнє знання, та, по-друге, досвід їх застосування під час розв'язування завдань (Б.Єсипов)
		Повноцінний розвиток учнів забезпечує лише таке навчання, яке формує в них уміння аналізувати навчальний матеріал, орієнтуватися в ньому, виділяти головне, суттєве (П.Гальперін)
Соціологічні	Охоплюють усі комунікативні зв'язки, визначають оптимальні умови позитивного спілкування між учасниками навчального процесу	Найбільшу ефективність навчально-виховного процесу забезпечує поєднання колективної та індивідуальної праці учнів (В.Сухомлинський)
Організаційні	Відображають зв'язки, що визначають оптимальні умови співпраці вчителя й учнів	Лише така організація навчання є ефективною, яка розвиває в учнів потребу в навчанні, формує бажання вчитися, приносить дітям задоволення, стимулює їхні пізнавальні можливості та розумову активність (К. Ушинський)

Уважаємо, що врахування названих закономірностей сприятиме ефективній організації навчального процесу в основній школі та продуктивній розробці технології сучасного уроку української мови. У процесі підготовки уроку вкрай важливо враховувати дію дидактичних закономірностей, співставити їх з конкретним навчальним матеріалом, метою і завданнями уроку, можливостями учнів. І відповідно до цього правильно обирати тип уроку та його структурні елементи, вдало добирати ефективні методи, прийоми й засоби навчання.

На нашу думку, закономірності навчання – це основні положення дидактики, що відбивають причинно-наслідкові зв'язки між педагогічними категоріями і характеризують процес навчання; це закони, покладені в основу шкільної мовної освіти, що реалізовується на уроці української мови. Дидактичні закономірності "не містять прямих вказівок і рекомендацій, як діяти в конкретних ситуаціях, а є теоретичною базою для розробки й обґрунтування способів дій і поведінки людини на рівні принципів, правил, вимог, традицій" [8, с. 305], тому прояв їх дії на сучасному уроці української мови прихований і розкривається в суті й діяльності конкретних принципів навчання, а їх використання виявляється у вигляді освітньої норми і базової основи регулювання продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу. Усі види закономірностей по-різному виявляються на уроці української мови (у змісті, принципах, методах, прийомах і засобах навчання), а їх урахування допоможе вчителю визначити й реалізувати вимоги шкільної програми.

Дидактичні закономірності, що стосуються загального навчально-виховного процесу і суб'єкт-об'єктної взаємодії його учасників, необхідно враховувати на всіх етапах мовної шкільної освіти, вони повинні бути чітко відображені в практиці сучасного уроку української мови, завданням якого є забезпечити опанування мовної теорії, розвиток мовленнєво-комунікативної діяльності й ефективно організувати нормативно правильне суспільно-життєве спілкування. Викладені вище закономірності навчання є теоретичною базою для прогнозування уроку й обґрунтування способів діяльності вчителя й учнів, визначають зміст уроку української мови, впливають на його структуру, добір методів, прийомів та засобів для розвитку ключової і предметної комунікативної компетентності учнів. Упровадження закономірностей навчання у практику великою мірою залежить від учителя-словесника, від

того, чи розуміє він цілі та завдання загальної шкільної мовної освіти, як осмислює завдання шкільного курсу української мови, чи використовує доречні й ефективні принципи, методи і прийоми для досягнення кожного із цих завдань.

Реалізація дидактичних закономірностей на уроці української мови відбувається через принципи навчання, які розкривають способи їх втілення на практиці. У висвітленні цих теоретико-методичних аспектів убачаємо перспективи подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К. : Радянська школа, 1973. – 264 с.
2. Бондар В. Дидактика / В. Бондар. – Київ : Либідь, 2005. – 264 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
4. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследование мышления в советской психологии. – М. : Наука, 1966. – С. 236–277.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Дидактика современной школы : пособие для учителей / [под ред. В.А.Онищука]. – К. : Радянська школа, 1987. – 351 с.
7. Дидактика средней школы. Некоторые вопросы современной дидактики : учебное пособие / Под ред. М.Н.Скаткина. – М. : Просвещение, 1982. – 319с.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Занков Л. Избранные педагогические труды. – М. : Педагогика, 1990. – 424 с.
10. Лернер И. Процесс обучения и его закономерности // И.Лернер., В.В.Краевский / Дидактика средней школы / Под ред. М.Н.Скаткина. – М. : Просвещение, 1982. – С. 129 – 181.
11. Махмутов М. Проблемное обучение и его закономерности. – М. : Педагогика, 1975. – 367с.
12. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2004. – 400с.
13. Новый тлумачний словник української мови : У 3 т. – К. , 2001.
14. Новый философский словарь [Электронный ресурс] : Режим доступа : <http://filpedia.ru/114/>.
15. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок : Книга для вчителя / І.П.Підласий. – К. : Радянська школа, 1989. – 204 с.
16. Подласый И.П. Исследование закономерностей дидактического исследования. – К., 1991.
17. Савченко О. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 1999. – 368 с.
18. Чайка В. Основы дидактики : навч. посібник / В.М.Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с.

Кучеренко И.А.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ КАК ОСНОВА ПРОЕКТИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО УРОКА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Автор исследует закономерности обучения в соответствии с современными установками в отрасли языкового образования. Проанализировано и показано взаимодействие дидактических компонентов, сформулированное в виде закономерностей обучения, выделены приоритетные закономерности проектирования современного урока украинского языка.

Ключевые слова: закономерности учебы, внешние и внутренние, общие и конкретные закономерности, приоритетные закономерности проектирования урока.

Kucherenko I. A.

DIDACTICS CONFORMITIES TO LAW AS BASIS OF PLANNING OF MODERN LESSON OF UKRAINIAN

An author investigates conformities to law of studies in accordance with the modern discipling in industry of language education. The cooperation of didactics components, set forth as conformities to law of studies, is analysed and shown; the functions of didactics conformities to law

are certain, priority conformities to law of planning of technology of modern lesson of Ukrainian are distinguished.

Key words: conformities to law studies, external and internal, general and concrete conformities to law, priority conformities to law of planning of lesson.

УДК 37.035.3:641.5

Левченко Н.Г.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ ЗА ТЕХНОЛОГІЧНИМ ПРОФІЛЕМ НАВЧАННЯ

У статті представлено етапи експериментування технології формування у старшокласників базових понять за технологічним профілем навчання; визначено показники, критерії і рівні; показано результати експериментальної апробації зазначеної технології; зроблені відповідні висновки.

Ключові слова: базові поняття, технологічний профіль, старшокласники, технологія формування понять.

Зміни, що відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, значно впливають на освітньо-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів.

У процесі вивчення різних предметів учень опановує систему знань, що складається з таких структурних елементів: наукові факти, поняття, закони, теорії. Ці елементи знаходяться у тісному взаємозв'язку, тому між ними не можливо встановити чітко окреслені межі. Поняття відіграють провідну роль при засвоєнні системи наукових знань. Саме тому проблема формування понять є досить важливою у теорії і методиці профільного навчання.

Загальні питання формування понять розглядалися у дослідженнях С. Гончаренка, В. Криворотька, Я. Олійника, В. Онищука, М. Откаленка, О. Падалки, М. Ярмаченка, Б. Яценка. До проблеми сприймання і засвоєння понять зверталися психологи М. Богоявленський, М. Верзілін, Л. Виготський, П. Гальперін, Л. Ельконін, О. Кабанова-Міллер, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Н. Менчинська, Л. Рубінштейн, М. Шардаков; дидакти М. Скаткін, А. Усова та інші вчені.

Проблемам профільного навчання учнів присвячені дослідження А. Вихруща, Н. Калініченко, О. Коберника, Г. Левченка, О. Ляшенка, В. Моргуна, А. Самодріна, Г. Терещука, О. Шпака та ін.

Метод моделювання у своїх дослідженнях використовували З. Дьенеша, Г. Лук'яненко, І. Карнаух, М. Корець, Ю. Кузьменко, Є. Кулик, Ж. Піаже та ін.

Разом з тим проблема підготовки старшокласників з технологічного профілю є недостатньо дослідженою і тому залишається актуальною. Актуальність її підсилюється сучасними вимогами до навчального процесу у загальноосвітніх навчальних закладах.

Мета статті – експериментально підтвердити ефективність запропонованої технології формування у старшокласників базових понять за технологічним профілем навчання.

Однією з умов формування особистості є формування у неї системи наукових поглядів, що спирається на знання термінології. Проведений констатувальний експеримент і здійснений після нього аналіз засвідчив, що незначна увага у профільній школі відводиться формуванню базових понять взагалі, і, зокрема, з технологічного профілю. Анкетування старшокласників, вчителів трудового навчання дає підстави стверджувати, що близько 17 % серед опитаних виявили достатні знання базових понять.

З-поміж сукупності зовнішніх об'єктивних умов, що сприяють формуванню освітнього середовища профільної школи виокремлено й обґрунтовано ті педагогічні умови,